Terminologia etnologică românească în opera lui B. P. Hasdeu

Dr. Ioana-Ruxandra Fruntelată
Catedra de Teoria literaturii, Literatură universală şi comparată, Etnologie şi folclor
Facultatea de Litere, Universitatea din Bucureşti
E-mail: ioanafruntelata@yahoo.com

Dr. Ioana-Ruxandra Fruntelată este lector la Catedra de Teoria literaturii, Literatură universală şi comparată, Etnologie şi folclor de la Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti. Interesele sale actuale de cercetare sunt etnologia integrării europene, patrimoniul cultural imaterial, critica mitică.

Rezumat

Contribuţia polivalentă a lui Hasdeu la cristalizarea etnologiei româneşti este decisivă, el fiind fondatorul tradiţiei etnologice naţionale şi al reperelor cercetărilor etnologice viitoare. O listă a termenilor etnologici utilizaţi de Hasdeu în opera lui reflectă munca de pionierat a fondatorului etnologiei româneşti (el dublează termeni sau utilizează variante terminologice pentru acelaşi obiect, fără să clarifice întotdeauna sensul conceptelor noi pe care le introduce) şi totodată, excepţionala lui erudiţie, demonstrată de impresionanta informaţie pe care o asimilează şi analizează în procesul de construcţie a unor teorii originale. Hasdeu utilizează şi impune o serie de termeni specializaţi, precum *variantă, tip, prototip, arhetip* (cu subdiviziunile lor: *subtip, subvariantă, subarhetip*), în încercarea de a defini şi rafina obiectul numit *literatură populară* sau *folclor* în a doua jumătate a secolului al 19-lea.

Cuvinte cheie: *B.P. Hasdeu, Etnologie, Terminologie, Folclor, Filologie, Literatură populară.*

Interesul lui Hasdeu pentru cultura populară românească se explică, în mare parte, prin înrâurirea părintească a tatălui, Alexandru Hîjdeu, căruia viitorul savant îi datorează contactul, încă din anii copilăriei, cu proiecte grandioase de reconstituire a istoriei neamului în spiritul comun ascendenţei vechilor boieri siliţi *să trăiască, de-a lungul mai multor generaţii, printre străini şi să-şi formeze din cultul strămoşilor o ultimă pavăză împotriva deznaţionalizării* [Oprişan 1990:9]. *Receptiv la sugestiile privind creaţia populară oferite de manuscrisele bunicului şi ale tatălui* [Oprişan

BDD-A27109 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:56 UTC)

1990:107], B.P. Hasdeu culege texte folclorice în adolescenţă (1851-1852) din satul Zamcioji de lângă Nistru, situat aproape de moşia boierului Vasile Cristea, căruia elevul de gimnaziu i-a fost oaspete o perioadă. Fragmentele *Zeiţa Mumă* şi *Zeiţa Dochia şi babele de piatră*, elaborate în anii 1851-1853 [Oprişan 1990:110] sunt primele încercări folcloristice ale lui Hasdeu, prefigurând şi orientarea lui autohtonistă de mai târziu, care va duce la polemici cu adepţii teoriei originii pur romane a culturii româneşti.

La sfârşitul activităţii lui ştiinţifice, contribuţia polivalentă a lui Hasdeu la fundamentul etnologiei româneşti este hotărâtoare, fixând tradiţia şi jalonând autoritatea studiilor ulterioare. Hasdeu a argumentat legitimitatea interesului pentru literatura, arta şi obiceiurile populare (în alţi termeni: limba, estetica şi etica) în comunitatea ştiinţifică umanistă, în Universitate, în Academie şi în presă, subliniind în special clarificările pe care cunoaşterea folclorului le aduce lingvisticii şi istoriei, dar şi comparatismului literar sau filologiei clasice. Preocupat de statutul *filologiei comparate*, în accepţia de studiu filologic al culturii populare, Hasdeu trasează liniile mari ale domeniului: obiectul şi metoda, acordând, în contextul stabilirii obiectului, o atenţie deosebită delimitărilor şi nuanţărilor terminologice şi adaptând în limba română limbajul etnologic internaţional al vremii lui, cu care era bine familiarizat.

O listă a termenilor etnologici utilizaţi în opera hasdeiană reflectă deopotrivă căutările de început ale fondatorului etnologiei româneşti (dublarea sau folosirea unor variante terminologice pentru acelaşi obiect, absenţa unor clarificări permanente ale sensurilor conceptelor propuse) şi erudiţia lui excepţională, care asimilează teorii şi examinează fapte, urmând ca apoi să le articuleze în teorii originale. Felul cum Hasdeu generează ipoteze ştiinţifice (numindu-le astfel, căci etnologia, o ştiinţă a originilor, aşa cum o vedea el, se constituia prin natura ei ca un teren al ipotezelor mai mult decât unul al demonstraţiilor) şi le structurează apelând la o combinaţie proprie de analiză şi intuiţie creează un model de interpretare marcant pentru cei mai importanţi reprezentanţi ai şcolii etnologiei filologice de la Bucureşti: Ovid Densusianu, Dumitru Caracostea, Ovidiu Bârlea, ce se vor confrunta şi ei, ca şi maestrul din secolul al XIX-lea, cu problema lipsei de documente (în sensul primar, de „înscrisuri") din universul predominant oral al culturii populare. *Vastă şi confuză, ca tot ce este primordial* – scria Hasdeu în 1867 *–, o literatură populară nu se poate diseca în nişte ramure atât de speciale şi atât de determinate, precum sunt diviziunile şi subdiviziunile unei literature culte. Din contra, unul din semnele cele mai distinctive şi cele mai universale ale unui adevărat product al literaturei populare este un amestec în fond şi în formă, poezia amalgamată cu proza,*

BDD-A27109 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:56 UTC)

istoria cu fabula, idealul cel mai transcendent cu realitatea cea mai banală, elementele empirice ale tuturor ştiinţelor, în fine, o enciclopedie haotică după care un observator filosof poate judeca tot ce ştie şi tot ce crede o naţiune. [Hasdeu 1979 (1867): 26]. Referindu-se la literatura populară, savantul variază sintagma, utilizând şi *literatură poporană* [1872 - INTRODUCERE la P. Ispirescu, *Legende şi basmele românilor. Ghicitori şi proverburi*], termen pe care-l va îmbogăţi ulterior cu explicarea caracterului folcloric al cărţilor populare, în studiul *Ochire asupra cărţilor poporane* (în *Cuvente den bătrăni*, tomul II. *Cărţile poporane ale românilor în secolul XVI în legătură cu literatura poporană cea nescrisă*. Studiu de filologie comparativă, Bucureşti, 1879), unde face deosebirea dintre literatura poporană nescrisă şi cea scrisă, lămurind că literatura poporană nescrisă *se naşte şi trăieşte într-un mod nescris (...)Dacă reproducţiunea cea scrisă izbuteşte a se răspândi în popor, numai atunci, sub forma-i cea petrificată, ea devine literatură poporană scrisă sau, mai precis,* ***carte poporană*** [1979:68]. Autorul are conştiinţa clară a diferenţei dintre *popular* şi *poporan,* preluând-o din literatura ştiinţifică germană: Poporan este *ceea ce aparţine poporului.* Popular – *ceea ce este iubit de popor* [1979:75]. D. Caracostea va încerca să reactualizeze distincţia *popular – poporan,* dar în final, termenul *popular* s-a impus, susţinut, în primul rând, în opinia lui Ovidiu Bârlea, de influenţa franceză [Bârlea 1974:174].

În prelegerile de etnopsihologie ţinute la Universitatea din Bucureşti (publicate în revista „Şezătoarea" XXXIII, 1925, nr.7-9, pp.101-112; nr. 10-12, pp. 116-125) şi *Cursul de filologie comparată 1893-1894* (păstrat în manuscrisul studentului Eugeniu Dinescu), Hasdeu va reveni asupra literaturii populare, spunând că *în limba poporului se surprind rudimentele moravurilor şi literaturei* [1979:131]. *Literatura şi arta unui popor,* alături de *moravuri* sunt obiectul *etnopsihologiei (Volkerpsychologie)* în vreme ce *linguistica* se ocupă de *limba unui popor* [1979:132] Conform lui Vico, unul dintre premergătorii etnopsihologiei, subiectul acesteia ar fi *natura comună a tuturor popoarelor* [1979:134-136] şi într-adevăr, etnologia secolului al XIX-lea este o ştiinţă a genealogiei popoarelor. Hasdeu specifică în aceleaşi prelegeri universitare şi părţile integrante ale etnopsihologiei: *Literatura populară, arta sau estetica şi obiceiurile, cari toate deopotrivă exprimă cugetarea naţională.* Acestea sunt strâns legate între ele, căci în literatură găsim şi *etic* şi *estetic* [1979:141]. Ulterior, va declara că *Filologia comparată e istoria naturală a omului* [1979:213] şi va exclama: *Limbă şi literatură! Iată dar istoria naturală a omului ca om!* [1979:214]. Remarcăm, în legătură cu delimitarea literaturii populare, înţelegerea naturii materiei folclorice în explicaţia pe care o dă Hasdeu mecanismului de formare a

BDD-A27109 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:56 UTC)

canonului folcloric: O cugetare – scrie el – devine „poporană" atunci când, *trecând din gură în gură, s-a modificat, s-a echilibrat, s-a făcut astfel încât corespunde perfect naturei acelui popor. În acest mod ceea ce este prost nu se menține în liter[atura] poporană; ce este bun sau poate ajunge bun, îndreptându-se neîncetat, se menține până se ridică la nivelul geniului popular. Poporul deci face alegerea; iar filol[ogia] comp[arativă] nu face selecțiune, ci ia liter[atura] poporană aşa cum este* [1979(1876):335-336].

În prefața din 14 mai, 1885 la *Etymologicum Magnum Romaniae*, Hasdeu va opta pentru termenul *folklore*, care denumeşte *credințele cele intime ale poporului, obiceiele şi apucăturile sale, suspinele şi bucuriele* sau, într-o formulare ulterioară, *toate prin câte se manifestă spiritul unui popor, obiceiele lui, ideile-i despre sine-şi şi despre lume, literatura lui cea nescrisă, mii şi mii de trăsure caracteristice cu rădăcini în inimă şi cu muguri în grai* [apud Bârlea 1974:173].

În descrierea a ceea ce astăzi numim categorii şi subcategorii folclorice, Hasdeu utilizează şi impune o serie de termeni specializați, precum *variantă, tip, prototip, arhetip* (şi subdiviziuni ale acestora: *subtip, subvariant, subarhetip*). Ovidiu Bârlea consideră că termenul *variantă* apare pentru prima dată în opera lui Hasdeu cu sensul folosit în folcloristica românească a secolului al XX-lea. În formularea lui Hasdeu, *prin varianturi* [*variațiuni* în articolul de dicționar despre basm]*, în literatura poporană ca şi-n linguistică, se înțeleg exemplare diferite în formă, în accidente, în punturi secundare, dar identice în toate elementele fondului, iar nu numai în unele din ele*. De asemenea, vorbind despre *tip*, savantul îl percepea compus din motive, aproape de sensul lui etnologic de *sumă folclorică a variantelor*, în timp ce *arhetipul* sau *prototipul* este o formă primară din care *derivă variante surprinse în circulație*, fie că această formă primară este restrânsă la patrimoniul național, fie că este universală, ca în accepția Şcolii Finlandeze [Bârlea 1974:175-176].

Înțelegând prin clasificare o *înlesnire metodică care reprezintă aproximativ natura lucrului,* Hasdeu propune o împărțire a literaturii populare pe *genuri* şi *specii*, inițial delimitând trei *genuri* (poetic, narativ şi aforistic, în 1867) şi revenind mai târziu cu o altă clasificare, după criteriul vârstei participanților la actul creației orale. În interiorul clasificărilor, delimitează specii ale literaturii populare, pe care le descrie pe larg (colinda ar fi, astfel *une chanson ambulante* [1979(1892-3):259-260]) sau detaliat, aşa cum se întâmplă cu doina, strigăturile şi basmul:

Scurtă ca şi simțimântul, doina *este simțimânt sub orice formă: tristețe şi bucurie, amor şi ură, entuziasm şi desperare, pace şi războiu* (1882). Ea *exprimă toate nuanțele sentimentului începând de la sentimentul de jale şi*

BDD-A27109 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:56 UTC)

terminând cu sentimentul de bucurie [1979(1892-3):237]. Strigătura este o improvizaţie *compusă la moment, fără precugetare şi sub impresia jocului*. Improvizaţia poate fi de trei feluri: 1) totală sau integrală *atunci când jucătorul improvizează un cântec întreg;* 2) parţială, *atunci când jucătorul îşi aduce aminte şi ia o strigătură deja cunoscută şi compusă de altul, dar o modifică ca să se potrivească (foarte bine) cu situaţiunea în care se află* 3) adaptativă *când o aplică aşa de bine, încât nimeni nu poate zice că nu e lucrarea lui (...) când o aplică cu atâta dibăcie ca şi când ar aplica la lucrarea lui un proverb*.

Definiţia *basmului* presupune, pe de o parte, prezenţa obligatorie a *supranaturalului* (*În basm supranaturalul constituie un element esenţial* [1979(1893):156]) şi, pe de altă parte, condiţia ca ascultătorii să creadă în adevărul celor povestite (pentru ţăran, basmul *e departe de a fi minciună....* [1979(1893):153]), conţinutul basmului fiind generat, după părerea lui Hasdeu, de realitatea visului, ceea ce exclude echivalarea basmului cu minciuna. Savantul operează distincţii rafinate între *basm* (creditat ca adevărat la origine) şi *basnă* (născocire), sugerând şi termenul generic *poveste* pentru naraţiunile populare *în cari nu ne întâmpină nemic miraculos sau supranatural* [1979(1893)155]. Totodată, el propune termenul *deceu* (*Basm menit a da soluţiunea unei probleme* apropiat de ghicitoare prin *forma interogativă*, dar ţinând de basm, prin *fond, mijloace* şi *element supranatural* [1979(1893):204-209]), noţiune care nu se suprapune cu *legenda*, ci mai degrabă cu basmul *cu ghicitori numerice*. Deşi *deceul* a rămas doar o idiosincrazie hasdeiană, termenul îl ajută pe savant să explice alcătuirea mitologiei: *Când **basmul** propriu-zis şi copilul său, deceul, ajung deopotrivă la un însemnat grad de dezvoltare într-o societate deja relativ destul de înaintată, elementele lor se fuzionează, sistematizându-se într-un complex numit **mitologie**, în care sunt două pătrimi neconştiente provenind direct sau indirect din **basmul** propriu-zis, o pătrime conştientă datorită caracterului celui tendenţios al deceului, şi o altă pătrime conştientă rezultată din opera ulterioară de sistematizare. Prin jumătatea cea neconştientă, sustrasă liberului arbitru, toate **mitologiile** se aseamănă una cu alta, şi ele nu se deosebesc decât prin jumătatea cea conştientă, care le apropie de natura literaturei celei culte* [1979(1893):209].

Comparaţia concepţiei hasdeiene despre studiul culturii populare cu orientările ştiinţifice dominante în Europa în a doua jumătate a secolului al XIX-lea ni-l arată pe savantul român afiliat pozitivismului fascinat de clasificări biologice şi în mod specific accepţiei germane a studiului etnologic focalizat asupra limbilor naturale, ca mijloc de a descoperi necunoscutele limbilor originare. Regăsim la Hasdeu ideea lui Max Műller

BDD-A27109 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:56 UTC)

(dealtfel, Hasdeu îl admiră şi-l citează adesea pe teoreticianul german al mitului) că povestirile populare sunt dezvoltări ale unor mituri primitive şi justificarea necesităţii cunoaşterii *vieţii naturale reale a limbajului*, raportarea permanentă la literatura cultă, care apare şi în opera lui Friedrich Diez, termenul *etnopsihologie* de la Steinthal şi distincţia *poporan/ popular* de la Gőres. Termenul *arhetip* ne trimite la Şcoala Finlandeză a lui Julius Krohn, care-şi publica lucrarea despre geneza *Kalevalei* în 1884. Preocuparea lui Hasdeu de a documenta istoria poporului cu date de cultură populară şi chestionarele pe care le elaborează amintesc de *Biblioteca tradiţiilor populare* şi de teoriile lui Giuseppe Pitré, iar relaţia dintre studiul limbii şi cel al vieţii folclorice se poate raporta cu uşurinţă la *etnologia filologică* a antropologilor englezi din şcoala lui Edward Tylor sau la *etnoglogia* lui James George Frazer, pe care astăzi am încadra-o antropologiei lingvistice [Cocchiara (1971)2004:222-322]. În afară de Műller, Hasdeu mai citează din W. şi J. Grimm, Th. Benfey, Mannhardt, Tylor, Veselovski ş.a. [Datcu 2006:455]. Ne apare limpede că *sprijinit pe lecturile sale întinse, de o cuprindere neobişnuită pe acea vreme – toate domeniile principale ale ştiinţelor umanistice – Hasdeu a putut elabora la noi jaloanele folcloristicii ştiinţifice fundamentând în felul acesta toate principiile teoretice şi metodologice ale tinerei discipline* [Bârlea, în Hasdeu 1979:9]. Modul lui de a *studia folclorul, în interdependenţă cu limba, va fi preluat de Ovid Densusianu şi va face şcoală în folcloristica românească* [Datcu 2006:454]. În acelaşi timp, perspectiva interdisciplinară a lui Hasdeu asupra tradiţiei orale nu se limitează la literatura populară, termenii aleşi de el (*folclor*, *etnopsihologie, cugetare poporană*) demonstrând fără echivoc deschiderea ştiinţifică spre acea filologie comparată care trebuia să cuprindă studiul limbii, al literaturii şi al obiceiurilor, reliefând deopotrivă înrudirea dintre popoare şi specificul fiecăruia dintre ele sau spre ceea ce azi numim *etnologie,* adică ştiinţa culturii populare în ansamblul ei.

O perspectivă critică asupra terminologiei etnologice din opera lui Hasdeu ne luminează în primul rând validitatea construcţiei lui teoretice, încă rezistentă în multe puncte fundamentale. O parte dintre conceptele introduse de el (*folclor, literatură poporană scrisă, gen aforistic, formule iniţiale, mediane şi finale* în basm ş.a.), explicate în stilul inspirat care-l caracterizează, rămân relevante pentru înţelegerea obiectului etnologic. Altele, anacronice (ca *etnopsihologia*) sau prea specifice (*deceul*) sunt totuşi ilustrative pentru problematica cercetării culturii populare în faza de constituire a etnologiei ca ştiinţă. Chiar şi erorile lui Hasdeu, cum ar fi clasificarea categoriilor folclorice după criterii biologice, ating chestiuni de actualitate ale investigaţiei etnologice, precum interferenţa dintre text şi

BDD-A27109 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:56 UTC)

context, care dă dreptul „omului" creator sau receptor de folclor la un loc în ecuația taxinomică. În timp, lacunele din discursul lui Hasdeu au rodit noi termeni şi ipoteze etnologice şi cei *ce vor să se înțieze în folclor au datoria de a-l studia cu precădere, atât în cele mari cât şi în cele mici, ca pe întâiul pilon al disciplinei de la care purced toate ramurile* [Bârlea în Hasdeu 1979:18]. Dincolo de rolul lui întemeietor, Hasdeu rămâne însă pentru cei de azi un model de mobilitate intelectuală, un erudit autentic, ale cărui oscilații terminologice ni-l arată luptând să prindă înțelesul în expresie şi încredințat cu pasiune de adevărul misiunii lui de a da formă unei ştiințe enciclopedice a începuturilor.

Bibliografie

BÂRLEA, Ovidiu. *Istoria folcloristicii românești*, Bucureşti: Editura Enciclopedică Română, 1974.

COCCHIARA, Giuseppe. (1971 *Istoria folcloristicii europene. Europa în căutare de sine*. Traducere de Michaela Şchiopu. Bucureşti: Editura Saeculum I.O., 2004.

DATCU, Iordan. *Dicționarul etnologilor români. Autori. Publicații periodice. Instituții. Mari colecții. Bibliografii. Cronologie*. Ediția a III-a revăzută şi mult adăugită. Bucureşti: Editura Saeculum I.O., 2006.

HASDEU, B.P. *Studii de folclor*. Ediție îngrijită şi note de Nicolae Bot. Prefață de Ovidiu Bârlea. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1979.

OPRIŞAN, I. *Romanul vieții lui Bogdan Petriceicu Hasdeu*. Bucureşti: Editura Minerva, 1990.

BDD-A27109 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:56 UTC)